

انگریز راج سے دے پنجابی لوک ادب وچ مزاحمتی رنگ

Abstract:

It is historically proved that every civilized nation showed resistance against cruelty, individual and national slavery, political and economic discrimination. This behavior was more dominant in colonial period. Colonial rulers were capturing more and more countries they were busy to propagate their terror and tyranny. In this situation we find a big shipment of resistance of folk against colonial imperialists. Some important resistance leader of world were as below Mahdi sodani, Umer Mukhtar, Ameer Al khatab and Imam shamil . In this global context Punjabi resistance movement appear. In Punjab Raye Ahmad Khan kharal, Murad Fatyana, Nizam Lohar and many tribal chiefs and folk rebels give a strong reaction to the British colonialists. To acknowledge their valor and sacrifices folk singers composed many songs in their native language Punjabi. This article shed light on the aspect of resistant of Punjabi folk poetry.

Keywords: *Resistance, Colonial, Imperialists, Punjab, Tribal chiefs, Folk songs.*

.....

ظلم دے خلاف آواز چکنا مزاحمت تے ایہدے خلاف وردھ کرنا ہر فرد تے قوم دے
 خون وچ رچیا ہوندا اے۔ آزادی منکھ دا بنیادی حق اے اوہ آزاد جمیا اے۔ ایہہ آزادی سوچ،
 فکر، نظریے، تہذیب تے روایات دی اے۔ اوہ اپنے طے کیئے اصولاں مطابق حیاتی لنگھاؤن دا
 چاہیوان اے۔ مزاحمت اصل وچ آزادی دی آس اے۔ ایہ آس دی چنگ دھندی دھندی
 انقلاب دا بھانہ بن جاندی اے۔ ہر قوم نے جدوں اپنے اتے ظلم ہوندا ویکھیا تاں اوس اپنیاں
 آون والیاں پیڑھیاں نوں اس ظلم توں بچاون لئی مزاحمتی راہ اپنایا۔ پنجاب دی لوکائی دی ظلم دے
 خلاف مزاحمت دی تاریخ بہت پُرانی اے۔ پر اس تاریخ نوں لکھیا سانسھیا نہ جاسکيا۔ ایہدے دو
 کارن سن، پہلا ایہ کہ ہندوستان وچ تاریخ لکھن دا رُجمان شروع توں ہی نہیں ملدا۔ جیہڑا گجھ
 تاریخی نوعیت دا ملدا اے اوس وچ مبالغہ ہی اینا اے کہ اوہدے بارے گوڑ لانا وی ممکن نہیں۔
 دو جا کارن ایہ سی کہ جیہناں نال پنجابی مزاحمت کردے سن اوہیو جدوں پنجابیاں دے حاکم بن
 جاندے تاں پنجابیاں دی مزاحمتی تاریخ نوں اپنی سرکاری تاریخ وچ تھال ہی نہیں سن دیندے۔ پر
 فیرو پنجابی سُر میاں دے رت دارنگ اینا وی پھکا نہیں سی کہ پنجابیاں دی مزاحمتی تاریخ نوں
 اپنی سوکھ نال مٹایا جاسکدا۔ سرکاری دستاویزاں، سرکاری کتبیاں، شاعری تے خاص کر کے لوک
 شاعری وچوں اجیہے کئی نشان ملدے نیں جیہناں توں پنجابیاں دے گھولاں دا پتہ چلدا اے۔ اس
 ضمن وچ سب توں پہلاں دُلے بھٹی دیاں واراں لوک ادب دا اک اجیہا انگ نیں جیہناں وچ
 پنجابیاں دی مزاحمت دارنگ چکاں مار رہیا اے۔ اک وگی ویکھو:

بُورا جھوٹا چادرا، مغللاں روہیاں وچ کٹھا
 مھن مھن کھاندے بوٹیاں سیجاں نال ٹنگا
 تیرا ساندل دادا ماریا، دتا بھورے وچ پا
 مغللاں چٹھیاں کھلاں لاه کے بھریاں نال ہوا
 جے توں ہند رچپوت دی سینوں کے گھڑی لنگا

جمنا تے مرجاؤنا، مرداں دے بول رہن جا⁽¹⁾

اُتے دتے گئے مصرعے مغللاں دے اوس ظلم دا ویرا کردے نیں جیہڑے اوہناں دُلے

دے قییلے والیاں دے نال نال اوہدے پنڈ والیاں نال کیٹے۔ ایہ ظلم وکھ کے دُ لے دا ایہ کہناتے
بنداسی ناکہ:

اُٹھ او نفرا میریا، میری گھوڑی پیڑ لیا!
گھوڑی لیاویں پیڑ کے، چار جاماتے تاہرو پا
کچ، بندھ، لولاں، ہیکلاں، گلیں حمیلاں پا
میں چڑھنا پُت راجپوت دے، جانا مغلاں دے دا
مرزا لے گیا باندھاں بندھ کے، داغ گیا راجپوتی نوں لا
میںوں ان حرام ہے جتاں چر باندھاں نہ لوں چھڑا⁽²⁾

دُلا بھٹی پنجاب دا آنکھی سورما اے جس نے ظلم تے زیادتی دے قاعدیاں خلاف اکبر
بادشاہ نال ٹکر لئی تے پنجابیاں دے دلاں وچ نا صرف امر ہو گیا سگوں پنجاب دیاں راٹھاں لئی
سیاسی، معاشی تے سماجی آزادی دا نشان وی بن گیا۔ دُلا، پنجاب دے ہر نار لئی ہیر و بن گیا، اوس
نابری داراہ انکھ تے دلیری والا بنا دتا۔ مغلاں دے ظلم دے خلاف مزاحمتی لہر وکھو وکھ سورمیاں
راہیں ٹردی رہی تے عام لوکاں نے وی ایہناں سورمیاں دا ساتھ دتا۔

دُ لے دے ای سمکالی دو بھرا جمیل تے پھتا وی مغل بادشاہ دے ظلم دے خلاف اُٹھ
کھلوتے تاں لوکاں نے اوہناں دا وی اُتنا ہی ساتھ دتا جتنا اوہ دُ لے دا دے رہی سی۔ لوکاں نے
اوہناں دی بہادری دے جس وی گائے۔ تاں جو آون والیاں پیڑھیاں، اوہناں دی بہادری نوں
اپنا لہو گرماون لئی یاد رکھ سکے۔ جمیل تے پھتے دی وار وچوں اک تگ ویکھو جس وچ جمیل پھتے
دی ماں اپنے دوہاں پُتر اں نوں ظلم دے خلاف موت دی مہندی لاون لئی ہلوندی ہوئی کہندی اے
کہ:

بولے ماتا کیراں، سُن جمیل دانے
پُتر تہاڈے تے بادشاہ دے سُخن ودانے
تسیں مہندی لالنیو موت، ہتھ بندھ لو گانے
جنگ کرو بادشاہ نال، گلاں رہن جہانے

چوندے دھی نہ دیوتسیں، کم دھرم ایمانے (3)

اگوں اوس ماں دے پڑوی ماں دے بولاں تے اپنی جان نچھاور کرنا جان دے نہیں۔
 پرا یہ گل وی اچھی ہے کہ اوہ ظلم دے خلاف جان دینا ہی نہیں سگوں ظالم دی جان کڈھنا وی جان
 دے نہیں۔ جمیل تے پھتا جے شہید وی ہوئے تاں اپنے ویریاں نال لڑدے ہوئے رن بھومی
 وچ ہوئے تے دشمن دانقضان کر کے موئے۔ ایہو اوہناں دی مردیائی اے۔ جیہدے پاروں اوہ
 اے وی ساندل باروچ چوندے پئے نہیں:

وڈھ کے سٹ دتا سرنوں، بجلی لشکارے

دوجی ویریاں ماردا پٹھان نوں مارے

ڈگدا پٹھان بولیا مونہوں کلمہ چتاردے

مُوذی مار مُکا دتے کیتے دو پھاڑے

جمیل پھتا لاجپوت غیرت دے لاڑے (4)

ایہ نفرت بھریا اظہار ایسے لئی ہو یا کہ مقامی لوکاں نے ظلم خلاف مزاحمت کیتی پر اوہناں
 نوں بھانج ہوئی تے جتن والیاں نے اوہناں تے ون سونے ظلم ڈھائے۔ پوٹھوہار دا لوک گیت
 ویکھو جس وچ اک بھین اپنے ویردی لمی حیاتی لئی دعاواں پئی منگدی اے۔ اوتھے ہی اپنے سے
 دے حاکماں مغل پٹھاناں نوں مرن دی بددعا دے کے اوہناں دے ظلم دا ویروانج کردی اے کہ:

”جیون بھیناں دے ویر، جیہناں پگاں وٹیاں

مرن مغل پٹھان، جیہناں پگاں کپیاں“ (5)

لگ بھگ سواترن سو سال حکومت کرن توں بعد جدوں مغللاں نوں دیسی لوکائی دا خیال
 آیا اودوں بہت دیر ہو چکی سی۔ انگریز راج پکا ہو رہیا سی۔ دلی دے لال قلعے تے قبضہ ہو گیا ہو یا
 سی پر اے بادشاہ دا عہدہ کمپنی دیاں لا بھال پاروں قائم سی۔ اس دور وچ سکھاں تے انگریزاں
 دیاں لڑائیاں ہوئیاں جیہناں وچ سکھ ہار گئے۔ سکھاں دی بھانج توں بعد واری آئی دیسی راٹھاں
 دی۔ اوہناں راٹھاں دی جیہناں بارے لوک اکھان مشہور اے کہ ”جھناں ملی عاشقاں۔ راوی ملی
 راکھشساں۔ نیلی ملی منافقاں“ راوی دے دلیر راٹھاں نے انگریز دے خلاف لڑن لئی کمر کس

لئی۔ رائے احمد خاں کھرل، مُراد فتحیانہ، جبرونائی، نظام لوہار، مامند، نتھو کاٹھیا، ولی داد، مردانا بلوچ، سارنگ، سو جا بھدرو، جلا ترہانا، موکھا ویہنی وال جیبے لوک ہست دے ہمتال ہیرو کسے وی مرکزی حکومت دے تھا پڑے توں بغیر دنیا دی سُپر پاور نال لٹن اٹھ کھلوتے۔ اوہناں دی اس دلیری نوں اوہناں دے سے دیاں ڈوماں ڈھاڈیاں سانھیا۔ انج اوس سے دی مزاحمتی لوک تاریخ سانھیا گئی۔ رائے احمد خاں کھرل تے انگریز برکلی دی لڑائی دا کارن انج دسیا گیا اے کہ:

”کال بلیندی نارد اٹھیا اے پڑھ کے بانی

راوی دی من تے راٹھ بہندے، لاکھیریاں گلاں کردے منہ زبانی

لا رڈ برکلی آکھے رائے احمد دیویں گھوڑیاں تری لندنوں لاساں نیک نامی

رائے احمد آکھے رناں، بھوئیں تے گھوڑیاں ونڈ کسے نہ دتیاں

ہوندیاں بُت وچ ساہ سلامی“،⁽⁶⁾

رائے احمد خاں کھرل ایہ سمجھ گیا سی کہ ایہ انگریز جیہڑیاں گھوڑیاں اج ساتھوں منگدے پئے نیں کل نوں ایہناں نے ساڈے سرو ڈھن لئی ہی ورتنیاں نیں۔ اس لئی اوس انکار کر چھڈیا تے آپ انگریزاں دی غلامی خلاف اٹھ کھلوتا۔

رائے احمد خاں کھرل توں کجھ چر بعد نظام لہار تے جبرونائی دی جوڑی مشہور ہوئی جیہناں دے ڈھولے لوکائی وچ پرسدھ ہوئے۔ ایہ دوویں سجن (نظام لوہار تے جبرونائی) انگریز تے اوہدے چچیاں کولوں ظلم تے دھونس نال جوڑیا ہو یا مال کھوہ کے ماڑی لوکائی وچ ونڈ دیندے سن۔ انگریز ایہناں توں تنگ آ گیا تیاہناں دی مخبری لئی بندے خرید لئے۔ انگریزاں نے جبرونائی نوں اکلے نوں نپ کے مار چھڈیا۔ ڈھولے وچ اوہدی لڑائی دی گاتھا ویکھو:

”کال بلیندی ناردنوں گھایاں پھٹیاں چوراں دے مگر گنیاں لگ خدائیاں

گورا آکھے ہتھیار سٹ کے جاہ پھرتی اوہ نائیا میریاں ویکھ بھلیا نیاں

جبرو آکھے نظام سدیاں سدندہ دیندا، میرے اسوار کیوں ڈھلاں لائیاں

ایہناں کالیاں رکھاں وچوں نکل کے پوندوں مل لہارا تیرے ملیاں

جاندیاں ہور ہائیاں

اُس ویلے گورے چھڑیاں تڑکاں تڑوک سٹے جیویں دانے بھجے دے
 وچ کڑاہیاں
 نظام آکھے پھٹن آسٹے روح نہ کوئی اونانیا، مینوں ہونی لئیاں ہن
 گھت جڈائیاں
 کدی بدھے کھلے اکھاڑے تے پوندامل کپتان نوں من لیندوس
 وانگ دھڑوانیاں

چوراں دے بھادی قہریوں کڑکی وچ چھاٹاں گڑے دیاں آئیاں“، (7)

مزاحمتی شاعری لوک صنفاں وچ رچی گئی۔ ایہ صنفاں ایس توں پہلاں کلاسیک شاعراں
 نے بہوں گھٹ اپنائیاں سن پر ایہناں پنجابی نابرسورمیاں نال جڑو کے لوک صنفاں ہرمن پیاریاں ہو
 گئیاں تے کنیاں کلاسیک تے نوکلاسیک شاعراں نے ایہناں نوں شاعرانہ اظہار دا وسیلہ بنا لیا۔
 ڈھولا جیہڑا پریم رس دا مظہر سی اوہ ہن پر رس تے کرودھ رس دا انگ پیش کرن والی کامیاب
 صنف بن کے اُبھریا۔ اس بدلا چکھے بے شک پنجاب دی معاشی، سماجی تے سیاسی اُتھل پُتھل
 سی۔

جیویں پورے پنجاب وچ انگریزاں خلاف مزاحمت ہو رہی سی ایویں ہی پنجابی لوک صنفاں وچ
 مزاحمتی شاعری وی کیتی جا رہی سی۔ ڈھولا خاص ساندل بارتے رچنا دو آب دی صنف اے۔ ایس
 وچ راٹھاں تے انگریزاں دیاں لڑائیاں نوں سدھ پدھرے انداز وچ بیانیا گیا اے۔ ماہیا پوٹھوار
 / پوٹھوہار دی ہرمن پیاری لوک صنف اے۔ اس وچ پوٹھوہاری وسیب وچ ہوون والی مزاحمت دا
 پتہ چلدا اے۔ مزاحمتی رنگ دے ایہ ماہیے ویکھو:

”کوئی چویاں وے چکیاں نی

قیدیا وے بنگال نیا (دیا)، کسہر (گھر) پھینہاں (بھیناں) اڈیکینیاں نی

موڈے تے بُوری اے

قیدیا بنگال نیا، کدوں ہونی سزا پوری اے“، (8)

ایہناں ماہیاں وچ اک بھین اپنے بھرا دی قید مگن دی اڈیک وچ اے۔ اوہدا بھرا بنگال وچ قید

اے۔ پوٹھوہار دے لوک قید کٹن لئی بنگال کدوں گئے؟ ایہدا اجواب سانوں انگریز دے ہندوستان وچ آون دی تاریخ توں ملے گا۔ ایہ ماہیہ انگریز دی اسی چالے ول سینت کردے نیں۔ انگریز راج وچ اک نواں لوک گیت متعارف ہو یا جیہڑا اج جگنی دے ناں نال جانیا جاندا اے۔ ایس گیت وچ دکھو دکھو شہراں دے ناں لئی جانداے نیں تے اوہناں شہراں دے مشہور گن گئے جانداے نیں۔ جگنی گیت وچ مذہبی، سماجی، مزاحیہ تے ہر موضوعات ملدے نیں۔ جگنی گیت دے مڈھ بارے کجھ سوجھواناں دا مننا اے کہ ایہ لفظ ”جگنی“ اصل وچ انگریزی لفظ ”جوہلی“ دا پنجابی روپ اے۔ اس بارے اوہ کہندے نیں کہ ملکہ وکٹوریہ نے اک مشعل اپنی حکومت دی گولڈن جوہلی مناون لئی اپنے مفتوحہ علاقیاں وچ بھیجی سی۔ جدوں اوہ پنجاب وچ پہنچی تاں پنجابیاں نے اوہنوں جوہلی دی تھیں جگنی دا ناں دتا تے جگنی لوک گیت لکھے جاوے لگے۔ آہستہ آہستہ جوہلی والی گل بھل بھلا گئی تے جگنی یاد رہی۔ جگنی دی وجہ تسمیہ کوئی وی ہووے اس وچ وی سانوں پنجابی مزاحمت اپنی آب و تاب نال نظر آوندی اے۔ اس بارے سلیم خاں گمی انج جانکاری دیندے نیں کہ:

”جے اسیں اپنی قومی تاریخ ول جھات پائیے تے سانوں پتہ لگے گا پئی 9 جولائی 1857ء نوں آزادی دی جنگ لڑن والے جیہڑے سپاہی جہلم توں چل کے سیالکوٹ آئے سن تے پھیر سیالکوٹ دی چھاوئی لٹ کے گورداسپور دے ”تموں پتن“ تے آ کے جنرل نکلسن دیاں فوجاں نال لڑے سن اوہ پسرورتوں نارووال اپڑے سن، پھیر نارووال توں اگے ”بسنتر“ ٹپ کے ”نور کوٹ“ آئے سن۔ انگریز اگوں پچھوں اوہناں ول ودھ رہے سن تے انجیرلا ٹاکرا ”کوت نیناں“ توں اگے دریائے راوی دے کجے پاسے ”تموں پتن“ تے ہو یا سی۔ کالیاں دی لڑائی والی جگنی ایہ ہے:

میری جگنی دے دھاگے چار

فرنگی نہیں کسے دایار

ایس نوں کھچ کے نیزہ مار

اوہ بھائی میریا جگنی او
 میری جگنی دے دھاگے پیچ
 گورے گئے بستری لنگھ
 ساڈی سدا ہوئے گی جنگ
 او بھائی میریا جگنی او
 او بھائی میریا جگنی او، (9)

انگریزوں نے عادت سی کہ اوہ جنگ توں بعد پیچ جاؤن والیاں نابراں نوں فوجی عدالتاں
 اگے پیش کر کے اپنی من مرضی دی سزا سناؤندے سن۔ ایہدا کارن ایہوسی کہ اوہ لوکائی وچ ایہ
 پروپیگنڈا کرنا چاہندے سن کہ اوہ بہت انصاف پسند قوم نیں۔ پر لوکائی، جیہناں تے اوہدا ظلم جاری
 سی، اوہدے سارے کرتوتوں توں جاؤن سن۔ اسے لئی اوہ لوک گیتاں وچ اس ڈرامائی کاروائی کرن
 والی کچھری نوں ٹوک تے ٹچکر ڈھنگ نال بند دی اے۔ اک پوٹھوہاری لوک گیت ویکھو:

جھڑ کھیڑے پاسوں اج چڑھیا
 ماہڑے پرا دا مقدمہ لکیا، ججا انصاف کریں
 جھڑ کھیڑے پاسوں اج چڑھیا
 ماہڑے بابل دا مقدمہ لکیا، ججا انصاف کریں
 جھڑ بیرا دے وطن دا چڑھیا
 ماہڑے مامے دا مقدمہ لکیا، ججا انصاف کریں
 جھڑ بابل دے دیساں دا چڑھیا
 ماہڑے چاچے دا مقدمہ لکیا، ججا انصاف کریں (10)

اس لوک گیت توں ایہ وی سدھ ہوندا اے کہ انگریزوں دا اک کالا قانون ایہ وی سی کہ اوہ
 نابری کرن والے بندے دے پورے خاندان نوں پھڑکے اوہناں نوں سخت سزاواں دیندے
 سن۔ تاں جو اوہ ذہنی تے جذباتی اذیت توں بچن لئی نا صرف چھیتی توں چھیتی اقبال جرم کر لوں
 سگوں اپنے نال دیاں دے ناں وی دس دیوں۔ نالے نابراں دیاں آون والیاں پیڑھیاں انگریز

راج دے خلاف ورودھ کرن توں باز رہن۔

1857ء دی آزادی دی جنگ مک گئی پر پنجابیاں نے دلوں انگریز دی حاکی نوں نہیں سی منیا۔ اوہناں دیاں اکھاں کھلیاں رہیاں۔ جتھے کدھرے وی ظلم ہوندا اوہ بے خوف ایس ظلم دے خلاف آواز چکدے۔ ہندوستان تے قبضہ کرن مگروں انگریز نے پنجابیاں نوں ذہنی غلامی تے احساس کمتری دا شکار بناون لئی ایہ چال کھڈی کہ پنجابیاں کولوں اوہناں دا دیسی وسیب کھو لیا جاوے۔ ایہدے پچھے اوہدا مقصد سی کہ پنجابیاں دی ریتل آنکھ نوں تاہیوں کڑیا لا پایا جاسکدا اے جے اوہناں دیاں ذہناں وچوں پنجاب دا وسیب بھلا دتا جاوے۔ جدوں اوہناں ایہ کم شروع کیتا تاں لوک شاعراں نے ایہدے خلاف لوکائی نوں سرت دتی اک لوک گیت ویکھو:

قربان ظلم نے ٹانگے

جیہڑے چھاؤنی نے وچ جانے

قربان ظلم نے لڑکے

جیہڑے کالج نے وچ پڑھنے

قربان ظلم نیاں کڑیاں

جیہڑیاں چھوٹیاں قمیضاں لاٹریاں

قربان ظلم نیاں دریاں

جیہڑیاں کالج نے وچ ڈھریاں“ (11)

استھے انگریز سامراج دے ہراوس پینتڑے نوں بندیا گیا تے اوہدے خلاف مزاحمت کیتی گئی اے جیہڑا انگریز راج نوں پکا کرن لئی سی۔ انگریز نے سکول کالج تے اپنے پہراوے استھے لیاندے ہی تاہیوں سن تاں جے استھے کالے رنگ دے انگریز کلرک پیدا کیجے جاسکے۔

ویہویں صدی آئی تاں یورپ دی مہذب دنیا دی تہذیب نثر کے سامنے آئی۔ اوہ انج کہ ویہویں صدی دے دو جے دھا کے وچ پہلی وڈی لام چھوہ دتی گئی۔ ایہ لڑائی اصلوں یورپی طاقتاں دی سی۔ پراس لڑائی نوں لڑن لئی جان بچھ کے ایشیا، افریقہ تے ہور یورپی نوآبادیاں توں دیسی لوکاں نوں زبردستی پھڑ کے جنگ لڑن بھیج دتا گیا۔ ایس پچھو کڑ وچ پنجاب دے ڈھیر جواناں

دی جبری بھرتی ہوئی۔ کسے جوانوں نہیں سی پتہ ہوندا کہ اوہ کتھے جا رہیا اے، اوہدی لڑائی کس نال اے، لڑائی دا کارن کیہ اے؟ اوہنوں کجھ نہیں سی پتہ ہوندا۔ انگریزوں صرف اس لئی اوہناں نوں بھیج دیندے سن کہ ہور کجھ نہیں تے اپنی جان دی راکھی کرن لئی تے ایہ دشمن دیاں فوجاں نوں مارن گے ہی نا۔ دو جا انگریزوں ایہدی وی فائدہ سی کہ پنجاب وچ چنے نو جوان گھٹ ہوں گئے انقلاب دے امکان وی اتنے ہی گھٹ ہوں گئے۔ اس لئی نو جوانوں نوں زبردستی پھڑ کے پھکڑیاں وچ قید کیتا جاندا تے برما، جاپان تے ہور ناں محازاں تے کھل دتا جاندا۔ ایس صورت حال نوں اک گیت وچ انج بیان کیتا گیا اے کہ:

اللہ ماہڑے فوجیا کو چھٹی نہیہ تھہاندی

گیا کیہڑے دیس، فوجی نہیہ مڑیا

اللہ ماہڑے فوجیا کو گزریا سال او

گیا کیہڑے دیس، فوجی نہیہ مڑیا (12)

مکدی گل ایہ کہ پنجابی لوک ادب دی مزاحمتی شاعری دی روایت بہت پُرانی اے۔ ایہ روایت دُلی بھٹی، جمیل پھتے، رائے احمد خاں کھرل، مُراد قتیانے، نظام لہار، جبرو نائی توں ہوندی ہوئی ان گنت پنجابی سُرمیاں تک اپڑی جیہڑے دشمن دی بھکھائی لام دے بالن بن گئے۔ پر اوہناں دیاں ایہ قربانیاں پنجابی قوم نوں یاد نہیں۔ کیوں جے لوک ادب نے اوہناں سُرمیاں دے ہر دے دی درڑھتتا تے اوہناں دے گھر والیاں دی چنتا وئی محبت نوں لفظاں راہیں سانجھ لیا۔ سگوں ایہ آکھنا بہتا چنگا اے کہ دُکھ سہن والے وی اوہیوسن تے اوس دُکھ دے خلاف کہن والے وی اوہیوسن۔ اس لئی پنجابی لوک ادب دی مزاحمتی روایت اک ایسے کوڑے سچ دی نینہہ تے اُسری جیہڑے توں اکھاں پھیرنا ممکن ہی نہیں۔

حوالے:

- ☆ لیکچرر پنجابی: گورنمنٹ کلیمینٹ البنات ایسوسی ایٹ کالج، لیک روڈ لاہور۔
- 1- سجاد حیدر۔ لوک واریں (اسلام آباد: لوک ورثہ، 1987) ص 78
 - 2- ایضاً، ص 78
 - 3- احمد سلیم۔ لوک واراں (اسلام آباد: لوک ورثہ، 1971) ص 78
 - 4- ایضاً، ص 80
 - 5- مرزا فاروق انوار، ڈاکٹر۔ چناں تو اہڑا چانناں (جموں توئی: جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لیٹریچر، 2015) ص 79
 - 6- اقبال صلاح الدین۔ لعلوں دی پنڈ (لاہور: عزیز بکڈپو، 1973) ص 85
 - 7- ایضاً
 - 8- مرزا فاروق انوار، ڈاکٹر۔ چناں تو اہڑا چانناں، ص 76
 - 9- سعید بھٹہ۔ سانجھ و چار (لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997) ص 152-154
 - 10- اقبال ملنگامی، سید۔ پہاڑی لوک گیتاں (جموں توئی: جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لیٹریچر، 2004) ص 77
 - 11- مرزا فاروق انوار، ڈاکٹر۔ چناں تو اہڑا چانناں، ص 224
 - 12- اقبال ملنگامی، سید۔ پہاڑی لوک گیتاں، ص 78

